

Başka sınıftan sayı isimleri şunlardır :

yüz (۱۰۰);

biñ (۱۰۰۰);

on biñ (۱۰۰۰۰). [1]

yüz biñ (۱۰۰۰۰۰);

milyon (eski Osm.: biñ g'ez[2]biñ;

milyar.

Türkçede, Fransızcada olduğu gibi (11 den 16) ya [3] kadar hususi isimler yoktur.

İHTAR 1. — *bir* şu mânalara da gelir :

1° Tek bir, biricik «unique, un seulement» :

MI. : *الله بىر* *Allah birdir* «il n' y a qu'un Dieu» (keli. keli. : «Dieu est un»).

2° Aynı şey «la même chose, le même».

MI. : *هەپسى بىر* *hep-si bir* «c'est la même chose, c'est tout un».

هر دعوى بىر اولماز *her da'vā bir ol-maz* «il y a procès et procès» (keli. keli. : «tout procès n'est pas une - même chose»);

بىل-ەن ئىلە بىل-مە-يەن-ىن ھال-ى بىر-مى-دۇر؟ *bil-en ile bil-me-yen-in hāl-i bir-mi-dir?* «savoir et ne pas savoir fait deux, (keli. keli. : «la situation de celui qui sait et de celui qui ne sait pas est-elle la même?» (Atasözü).

3° Bir defa «une fois» (bk. 492).

MI. : *بىر آلدانان يىنە آلدانان* *bir aldan-an yine aldan-an* «qui s'est laissé duper une fois, sera dupe encore» (Ata sözü);

[1] Eski Türkçede buna *تومان* *tuman* veya *tümân* denilirdi. J. D.

Bu kelime evvelce de söylediğimiz üzere çok mânasına olan *tük* (lehçemizde : tek *tük* = bir veya çok) ile *bin* mânasına olan *ming* den terkip edilmiş olarak, *çok bin* mânasındaki *tük ming* den bozma görünüyor : D. L. T. I. 280 : *dük ming* binlerce. A.U.E.

[2] *g'ez* Türkçede *kerre*, *defā* mânasındadır ki, bu itibarla (bin kere bin) demektir. Diğer taraftan *g'ez* aynı mânâ ilgisisiyle «nöbet ve humma» kavramlarını alarak D. L. T. III. 8. *kezik* suretinde kullanılmıştır : *sarığ kezik* = sarı sıtma; (mk. şark vilâyetlerinde *çemiş kezik* (*kezek*) = [çömüş? çömük : Çağatayca, bataklık] = bataklık sıtması?) yine D. L. T., III. 8. *kezik* = nöbet, sıra, ki lehçemizde *ş < z* değişimiyle *keşik* tir; *keşikleme* (rüzgâr nöbetleşmesi) = *keşikleme* A.U.E.

[3] Müellif (11 - den 19) diyor. Halbuki Fransızcada sadece (on + bir) yerine *onze* (on + iki) yerine *douze*; (on + üç) yerine *treize*; (on + dört) yerine *quatorze*; (on + beş) yerine *quinze*; (on + altı) yerine *seize* denir. (19) a kadar olanları ise, meselâ (17) Türkçede olduğu gibi (on + yedi = *dix - sept*. (18), (on + sekiz = *dix - huit*): (19), (on + dokuz = *dix-neuf*) dür. Eski türkçede de bunların aralarında "zaidî, manasında "artukî, kelimesikullanılırdı : Yüz artukî iki = 100 + 2 = 102.

Bundan başka, Türkçedeki yetmiş yerine (altmış + on = *soixante-dix*), seksen yerine (dört X yirmi = *quatre-vingt*), doksan yerine (dört X yirmi + on = *quatre-vingt-dix*) derler.

Türkçe (altmış, yetmiş) kelimeleri (on) mânasına olması muhtemel *miş* ile terkip edilmiş olarak (altı mış = altı X on; yedi mış [eski Türkçede yedi = yeti] = yedi X on) mânalarında ve (seksen, doksan) ise (sekiz X on; dokuz X on) yerindedir.

miş (şark Türkçesinde *biş* ki *m < b* değişimli olacak) sayı isminin, ilkin bir eldeki parmak sayısı olan (beş) olduğu ve bunun sonradan iki eldeki beş (= 10) mânasına kullanıldığı düşünülebilir. A.U.E.

merk'eb bile bir dūş-dūy-ū yer-e bir daha
dūş-mez «l'âne lui-même ne tombe pas deux fois au même endroit»,
keli. keli.: «même l'âne ne tombe pas une fois encore à l'endroit où il
est tombé une fois;»

bir var-ımiş bir yoğ-umuş (masal başlaması. mk. Macar
ve Arnavud masalları) «il y avait une fois...» (keli. keli.: «il y avait
une fois, il n'y avait pas une fois...»;

bir doluş da g'el «fais un tour et reviens»;

berber ben-i bir tuş eyle «coiffeur, rasez-moi (une fois);

bun-u bir temiz döv-dü «il l'a battu d'importance».

(Son misallerde görüldüğü üzere bir kelimesine Fransızcada daima bir karşılık ver-
mek icap etmez. Öyle hazır ifadeler olur ki bir kelimesi yerine bir defa karşılığını koy-
alım derken ifadenin mânası değişir.)

IHTAR 2. — bir bir birer birer «un à un.» mânasını verir.

Ml.: صایوب اور تانلری اسد بر بر (Ekrem Bey - Lafontaine'den) say-ıb ortak-lar-ı esed
(arslan) bir bir «le lion ayant compté les associés un à un»; [1].

bir kelimesi, mef'ul halleriyle ve başka kelimelerle terkib edilerek türlü mâ-
nalar alır [2].

Ml.: bir-den «tout d'un coup, d'un seul coup, tous à la fois» ve hep
hep bir-den (ki bu mânada bir oğur-dan da denilebilir);

bir-den bir-e «subitement, tout à coup» (yine mk. § 401).

def'aten kelimesi bu iki ifadenin mânasını kendisinde birleştirmiştir.

bir-e kadar «jusqu'au dernier»;

bir-e bir (ilâç, vs. hakkında) «efficace, infaillible».

IHTAR 3. — beş sayı ekseriya hazır ifadelerde kullanılır:

Ml.: bir beş en nihayet, git gide, böyle gidince (giderac) «à la longue»
(keli. keli.: bir defa, beş defa mânasındadır) [3].

bir-i beş yaz-mak «exagérer un compte, écrire cinq au lieu
de un»;

bir-e beş-e bak-ma-mak «ne pas éplucher un compte, être de
bonne composition»;

beş yukarı beş aşağı g'ezmek «se promener de long
en large» (keli. keli.: cinq en haut, cinq en bas»);

hoş g'el-dik beş git-dik «nous somme arrivés avec plaisir
nous partons satisfait» (ki bundan da şu ifade doğmuştur).

hoş beş-ler «compliments». mk. başka bir misal. § 955.

[1] Verilmesi lâzım gelen bu misal müellif tarafından verilmemiş olduğundan tara-
fımızdan ilâve edilmiştir.

[2] Numaralı satır da, aşağıki misallere göre önceden verilmek lâzım geldiği halde
müellifi vermemiş olduğu için, yine tarafımızdan konulmuştur. A.U.E.

[3] Bir beş, usanç geldi; bir beş, canım sıkıldı, dayanamadım vs. A.U.E.

[4] Bu beş kelimesi, dilimize Farsçadan geçmiş olup (güler yüzlü, beşâsetli) demek-
tir ki bunun da aslı, Arapçada (güler yüzlü beşuş olmak, birisini veya bir şeyi güler yüzle
karşılama) mânasında teşditli beşş tir; veya hoş moş daki moş yerindedir A.U.E.

491. Türkçede sayılama «tadad, numération» (Fransızcada olduğu gibi) yukarı sınıftan başlar, ve her sınıfta yukarı mertebeler tertibiyle devam eder. Bu itibarla meselâ 123,456,789 sayısı şöyle okunur:

yüz - yirmi - üç (milyon), dört yüz-elli-altı (biñ), yedi (yüz) - seksen dokuz.

Arapçadan alınan yazılama (terkim, numération écrite), - rakamların görünüş farkı müstesna - tamamiyle Avrupada kullanılanların aynıdır; yine Avrupada olduğu gibi soldan sağa yazılır:

1914 = ١٩١٤

Alfabe harfleri kıymetleriyle yazılama ise, yalnız تاریخ *tārîh* «chronogramme» ler için kullanılır (mk. § 10, tenbih).

492. چفت çift (çüft yerine) «pair».

تک tek «impair» (mk. § 930).

MI. : چفت عدد çift aded «nombre pair».

کر kerre (kere) veya defü «fois» (eski Osmanlıcada گز g'ez) [1].

«une fois» ifadesi, hele (§ 453) nin mânadaşı olarak bir pekleştirme edatı mahiyetinde de kullanılır:

MI. : دوشونک بر کره düşün-ün bir k'ere «mais réfléchissez donc un peu» [2].

493. Kesirler ve kesirlik sayılar. — Türkçede kesirler, paylak «mahreç, dénominateur» mefulün fihi haline koyduktan sonra ardınca paylık «suret, nominateur»ü getirmekle olur.

MI. : اوچده بر (1/3) üç-de bir «tiers» (yani üç payda bir pay = «un sur (dans) trois»;

آلتمشه اون يدي (17/10) altmış-du on-yedi «altmış hissede on yedi hisse, dix-sept soixantième».

İHTAR. — Türkçede (yüze, yüz için = «pour cent») karşılığı olarak da kelimeye de eklenir:

[1] Veya giz ki Farsçada هرگز her giz (aslı mânası: her defa) olup (hiç bir defa, hiç bir zaman, asla) mânasıyla kullanılır. A.U.E.

(دفعه) bir ker(r)e (defü) (eski Osmanlıcada دفعی def'i veya گز bir g'ez)

[2] Asıl sayı isimleri başka isimler gibi -li ve -lik eklerini alarak tekrar sıfat oldukları gibi, içlerinden bir takımı bu halleriyle alem haline geçerler; veya mevsufları kaldırılmış sıfatlar gibi alelade isim olarak da kullanılırlar:

Birli, ikili, üçlü, dördü, beşli, altılı, yedili, sekizli, dokuzlu, onlu (oyun kâğıtlarında); 308 li (308 yılı doğumlu) vs.

Birlik, ikilik, üçlük, dördlük, beşlik, altılık, yedilik, sekizlik, dokuzluk, onluk; yirmilik, otuzluk, kırkık, ellilik; altmışlık, yetmişlik, seksenlik, doksanlık, yüzlük, binlik, milyonluk, milyarlık; seksenlik intiyar, yüzlük sigara, binlik şişe, milyonluk adam; bana bir yirmilik (sigara) al; şu yüzlüğü (yüz para) ü ona ver vs. A.U.E.

آلتی یوزده آلتی (% 6) *yüz-de altı* («her» yüz e [her yüz için] altı).

494. 1/2 ve 1/4 kesirleri için hususî kelimeler kullanılır.

(Kaçlık belirtkeni olan) یاریم (یارم) *yarım* «moitié, demi, de» 1/2 kesrini ifade için sıfat olarak kullanılır.

MI.: یاریم لیرا *yarım lira* «demi - livre turque»;

یاریم ساعت *yarım saat* «demi - heure»;

یاریم تدبیر *yarım tedbir* «demi - mesure» (mecaz mânada);

یاریم الدیون *yarım eldiven* «mitaine, yani demi - gant».

یاری *yarı* «une moitié, la moitié» kesri isim olarak veya «à moitié» katmaç olarak kullanılır.

MI.: سوقاڭك یاریسی *sokağ-ın yarı-sı* «la moitié de la rue»;

کیجه یاریسی *g'ece yarı-sı* «minuit»;

یاری ترکیه یاری عربجه فونوشیور *yarı Türkce yarı Arabca konuşuyor*
(Ş. Sami Bey);

یاری یه باتدی *yarı-ya bat-dı* «il s'est enfoncé à demi».

495. *yarı* kelimesi de bir belirtken «déterminant» olabilir. Bu takdirde «bir şeyin yarısına muadil miktar» mânasını değil, «başla sonda müsavî uzaklıkta bulunan nokta veya zaman, orta» mânasını verir.

MI.: یاری یولده *yarı yol'da* «à mi - chemin»;

یاری gece *yarı gece* «mi - nuit».

Kesir sayıları için bir de (بچوق) [1] *buçuk* «et demi» vardır.

MI.: بیس بچوق اوقه *beş buçuk oğka* «cinq oques et demie».

İHTAR — یاری بچوق *yarı buçuk* veya از بچوق [2] *az buçuk* tâbirleri, *iyi kötü* «tant bien que mal» mânasını verir ki, یاریم یامالاک [2] *yarım yamalak* (keli. keli.: «à moitié rapiécé») da aynı mânadadır.

496. 1/4 kesri için دَرْتِدِه *dört-de bir* tâbiri kadar (Farsça *çehâr-yek* kelimesinin çeşidi olan چار يك *çâr - yek* «quatre-un» den bozma olarak)

[1] Bu kelime *bıç-mak* mastarından *bıçuk* > *buçuk* («ikiye» biçilmiş) mânasındadır A.U.E.

[2] Yarı buçuk (yarı ve buçuk); az buçuk (az ve buçuk); yarım yamalak (yarım ve yablak) yerindedir.

Yamalak kelimesi (kötü ve berbat) mânasında olan *yamlak* < *yablak* tan bozulmuş görünüyor ki, bu takdirde tâbir (yarım ve berbat) demektir.

yablak kelimesi, eski Osmanlıcada yine (kötü ve berbat) mânasıyla ve *v* < *b* değişimli olarak *yavlak* suretindedir. A.U.E.

çeyrek kelimesi bilhassa saat veya *مجدیه* *mecidiye* dedikleri paranın dörtte biri hakkında kullanılır.

MI. : *بر چارک ساعت* *bir çeyrek sa'at* «un quart d'heure»;

بر چارک مجدیه *bir çeyrek mecidiye* (veya sadece: bir çeyrek)
«un quart de medjidié»;

Bazan Arapça kesir isimleri (§ 507) kullanılır.

497. Sayı isimleri (meselâ, sayılanma «calcul» de olduğu gibi) soyuk «mücerret, abstrait» sayıları bildirdikleri zaman (insıraf eden) hakikî alemler olurlar.

MI. : *بش ایکی داما بدی ایدر* *beş iki daha yedi ed-er* «deux et cinq font sept»;

بشدن ایکی چیقدی اوج قالدی *beş-den iki çık-dı üç kal-dı* «cinq moins deux égale trois» (keli. keli.: «de cinq, deux est sorti, trois est resté»);

بش کره بش یکر می بش *beş kere beş yirmi beş* «cinq fois cinq, vingt cinq (şu da katılabilir: eide «var» iki = «je garde deux», keli. keli.: [en main, «on a» deux])».

Saati bildirmek için sayı isimleri ekseriya oldukları gibi kısaca söylenir. Bu takdirde de insıraf ederler.

MI. : *طوقوزده* *dokuzda* (*sa'at dokuzda* [1] yerine) «à neuf heures». Seneleri [2] söylemekte de böyledir.

MI. : *بیکنده* *biñ-de* (*biñ yılında, yerine*) «en l'an mille».

Sayı (madut, dénombré) eşya ismi sayısıyle (adediyle) beraber söylendiği zaman sayı ismi hakikî bir sıfattır (mk. § 1073).

1/2 Kesrinin alem, sıfat ve katmaç (zarf) olarak kullanıldığı görülmüştü (§ 494).

İHTAR. — Sayı isimlerinden sonra gelen alemler cemi alâmetini almazlar (mk. § 1080).

[1] *Saat dokuzda* suretindeki tâbirler saat (itibariyle) dokuzda, vs. demektir ki bunlar hâz f ve takdîr (ellipse) lidirler. A.U.E.

[2] Ay, gün, hafta gibi bütün zaman isimlerinde de böyledir :

Eylül (de) geldi; cumartesi (.) gitti; perşembe (.) gelir, vs.

Ancak gün isimleri mefulün fiil alâmeti olan: (de)yi almazlar. Yalnız fiil müstakbel olursa (mefulün iley) alâmeti: - (y) e alabilirler: Perşembe (ye) geliniz, cuma (ya) kalmam, gelirim; sah (ya) gidecek, vs. bu bir halet becayışı «enallage du cas» gibi görünmektedir. A.U.E.

MI. : اون كتاب *on kitab* «dix livres (volumes)».

Sayı isimleri bazan cemi alâmeti alabilirler. mk. daha yukarılardaki birlik «unité» isimleri olan *bir-ler, on-lar, yüz-ler, vs.*

Şunlarda da öyledir (ki Fransızcada böyleleri büyük harflerle yazılıp başlarında târif edatı bulunur) :

üç-ler «les trois (la Trinité, le Triumvirat)»;

Dört-ler meclis-i «le conseil des Quatre (de la Conférence de la paix)».

İslâm tasavvuf türbesi (panthéon) nde *Üç-ler* «les Trois», *Yedi-ler* «les Septs», *Kırklar* «les Quarantes» dan anılanlar vardır.

Kırkl'ar kelimesi *kırk gün* de demektir ki doğuran bir kadın bu müddet içinde evden çıkamaz.

Bununla beraber bazı hallerde aşkınlık (mübaleğa, amplification) cem'i kullanılır.

اون كتابلر [1] *on kitab-lar*.

Bu ise daha umumî bir kaidenin ancak hususî bir halinden ibarettir (bk. § 212).

Yine mk. *üç aylar* «les trois mois (sacrés)» (ki Recep, Şaban, Ramazan dır) suretindeki hususî ifadeler.

H. DERECELİK SAYI İSİMLERİ.

498. Bunlar asıl sayılara - *نجی* [i] *nci* (i, yardımcı i dir) getirmekle yapılır.

(mk. Uygurcada - *inç* veya - *inc*; Azercede *inci*; ve Çağataycada - *lânçi* eklerini).

MI. : *bir-inci* «premier»;

iki-nci «second».

soñ un zıddı olarak (birinci) için *ایلك* *ilk* «premier» denir:

ایلك بهار *ilk bahar* «printemps (premier)»;

soñ bahar «printemps (dernier) = *گوز* *g'üz* «automne».

[i] *nci* eki, ikiz becayışlı (değiş tokuşlu) olduğundan şu vokal çeşitlenmesiyle görünür.

[1] Müellifin bu misali iyi seçilmiş görünmüyor; çünkü böyle kullanış yoktur. Bunun yerine meselâ daha evvelki misal için (iki ahbap çavuş, üç silâhşör, beş kardeş) gibi bir şey verip, bu misali de iki ahbap çavuşlar «les Deux sergents amis», üç silâhşörler «les Trois mousquetaires», beş kardeşler «les Cinqs freres» yani tokat, sille «soufflet», suretinde göstermeli idi. A.U.E.

- <i>inci</i> : 1, 5, 8, 7, 70, 80, 1000;	- <i>nci</i> : 2, 7, 20, 50;
- <i>ıncı</i> : 40, 60, 90;	- <i>ncı</i> : 6.
- <i>üncü</i> : 3, 4, 100;	
- <i>uncu</i> : 9, 10, 30.	

Dörtten *dörd-üncü* olur (mk. § 179).

Binişik (mürekkep) sayılarda derece eki sayıların en sonuncusuna katılır.

Ml. : اوتوز اوچنچی آلاى *otuz-üçüncü (33^{üncü}) aalay* «33e régiment».

499. Aşağıki kelimeler sayı isimleri olmadıkları—halde benzerlik (kıyas, imtisal) yoluyla derece ekleri alırlar.

(Öteki Türk dillerinde, mk. Azerce *اخرىمى aħır-ıncı* «sonuncu, dernier» ve Altayca *kaş-ğan-çı* «kalıcı; dernier, restant»).

قاچ *kaç* - قاچى *kaç-ıncı* «le quantième»;

فیلان * *fil'an* - فیلانچى *fil'an-ıncı* «tantième»;

بو قدرىچى (§ 476) *bu kadar* - بو قدرىچى *bu kadar-ıncı* [1] «tantième»;

صوك *soñ* - صوكىچى *soñ-uncu* «le dernier»;

باش *baş* - باشىچى *baş-ıncı* [2] «le premier, l'initial»;

اورتا (اورته) *orta* - اورتاچى *orta-ncı* [3] «celui de milieu».

500. Derece sayısı isimleri sıfatlırlar :

Ml. : ايلك (دفعه) *bir-inci* (ilk) *defa* «première fois».

III. PAYLI SAYI İSİMLERİ.

501. Paylı sayı isimleri, asıl sayı isimlerine - (ş) *er* eki getirilmekle yapılır.

Ml. : بر *bir-er* «un à un»;

ايكيشر *iki-şer* «deux à deux»;

آلتيشر *al'tı-şar* «siz par siz»;

اونر *on-ar* «dix par dix»;

(*Yarı-şar* yerine) kaide dışında olarak *yarım-şar* denir.

[1] Türkçede böyle bir kullanım olduğunu bilmiyoruz. A.U.E.

[2] Lehçemizde böyle bir kullanım ta yoktur. A.U.E.

[3] Bu kelimedeki - *ncı* eki, lehçemizde - *ncı* suretiyle söylenerek kelime *orta-ncı* şeklini alır. A.U.E.

502. Eşya ve şahıslar müsavi miktarlı kümeler halinde üleştirilmiş (pay edilmiş) olarak sayılacakları zaman paylı sayı isimleri kullanılır. Bunlar şöylece kullanılırlar:

1° Sıfat olarak.

MI.: *ham(m)al-lar-a yedi-şer kuruş ver-iniz*
«donnez sept piastres à chaque portefaix».

2° Katmaç (zarf) olarak (ki o zaman tekrarlı kullanılırlar):

MI.: *üç-er üç-er g'eldi-ler* «ils sont venus par trois, par groupes de trois».

503. Aşağıdaki isimler benzerlik yoluyla (par analogie) paylı sayı ekleri alabilirler:

tek - *tek' - er tek' - er* «un à un»;

çok - *çok' - ar çok' - ar* (çok' - ar çok' - ar) «beaucoup (à) chacun»;

az - *az' - ar az' - ar* «peu (à) chacun»;

kaç - *kaç' - ar kaç' - ar* (kaç' - ar) «combien (à) chacun?» [1].

Paylı sayı ekinden sonra - *li* veya - *lik* de gelebilir.

MI.: *tabur-lar bin'er-li (lik)-dir* «les bataillons sont de mille (1000) hommes chacun».

504. - [i] z eki bazı asıl sayı isimlerine eklenince çiftleşik «apparié», ikileşik «gémivé» şeyleri bildirir [2].

iki-z (çocuk) «jumeau»;

Üçüz (kullanılmaz) [2] «trijumeau».

Yukarıki iki kelimeye - *li* eki (§ 529) ve 4 ten 7 ye kadar sayı isimlerine - [i] z-*li* *dörd-üz-lü*, *beş-iz-li*, *altı-z-lü*, *yedi-z-li* (getirilmele ikili «à deux», üçlü «à trois», dördlü «à quatre», beşli «à cinq», altılı «à six», yedili «à sept» yani iki, üç, dört, beş, altı, yedi kola veya kısma ayrılmış (şeyler) mânasını verir.

MI.: *üç-üz-lü şamdan* «candélabre à trois branches».

Toplu «collectif» sayı isimleri - Osmanlıcada asıl sayı isimlerine mülkiyet

[1] Tek olarak (kaçar = her biri kaç): yumurtaları kaçar paraya (her birini kaç paraya) aldınız? Çift olarak (kaçar = hep birden kaç): Kirazları kaçar kaçar (hep birden kaç tane olarak) yeyorsun, vs.

Bu itibarla bu ek, bu iki kullanımında ayrı mânalardadır. Birincide pay ediş «distribution» fikri ikincide topluluk, collectivité fikri vardır ve başka tek veya çift kullanılan *z* li sayılarda da bu böyledir. A.U.E.

[2, 2] Yalnız (ikiz) d-ğil (üçüz, dördüz, beşiz, altız, yediz) kelimeleri de sıfat olarak kullanılmaya müsaittir. Fakat (biriz) de dahil olduğu halde hepsi - *li* ile kullanılır. Sonu esasen (z) li olan asıl sayılara (z) eklenemez (*sekiz-iz*, *dokuz-uz*, *otuz-uz*) denemez. Esasen yediden ötesinin kullanıldığı görülmemiştir. Bu itibarla müellifin yalnız (çiftleşik, ikileşik) şeyleri gösterir, demesi doğru değildir. A.U.E.

«possessif» eki katılarak (ikimiz, ikiniz, ikisi ve. mk. § 363) *tous, nous deux, tous les deux, tous vous deux* suretinde toplu sayı fikri verilir.

Öteki Türk lehçelerinde ise bunun için hususi ekler kullanılır: (Uygurcada) - *ägü* (mk. s. 215, Tenbih 1), (Kazanda) - *äv*, (Çin Türkistanında) - *ilän*, (Çağataycada) *äv-lü* veya *äv-lüp*.

Azerce'nin hem Osmanlıcaya hem Şark lehçelerine yaklaşan bir şekli vardır: - *lä* ardınca bir mülkiyet eki. Bu şekle Çağataycada da rastlanır.

IV TÜRKÇEDE KULLANILAN ARAPÇA SAYI İSİMLERİ.

505. Türkçede Arapça sayı isimlerinin kullanışı tam da klâsik Arapçada olduğu gibidir.

(bir «un» kelimesinin karşılığı müstesna) Arapçanın asıl sayı isimleri daima müennes (dişileşik) şeklini alır.

أحد <i>ehad</i> veya واحد <i>vāhid</i> = bir «un» ;	ست <i>sitte</i> = altı «six» ;
اثنين <i>isneyn</i> = iki «deux» ;	سبعة <i>seb'a</i> = yedi «sept» ;
ثلاثة <i>selāse</i> = üç «trois» ;	ثمانية <i>semāniye</i> = sekiz «huit» ;
اربعه <i>erba'a</i> = dört «quatre» ;	تسعة <i>tis'a</i> = dokuz «neuf» ;
خمسة <i>hamse</i> = beş «cinq» ;	عشرة <i>aşere</i> = on «dix».

Yirmiye *عشرين* 'işr-în denilir.

«Otuz, kırk vs.» sayılarını teşkil etmek için asıl sayı isimlerinin müenneslerindeki. — «e — (veya — ي (y)e veya iye —) kaldırılıp yerine — ن in — getirilir.

ثلاثين sel'ās-în (otuz) vs.

Bu isimler, Fars nahvi kaidelerine göre yapılmış olup ancak az bir miktardaki hazır ifadelerde görülür (bak. bu bapta § 1142).

506. Türkçede Arapçanın dereceli sayı isimleri çok kullanılır.

أول <i>evvel</i> = birinci «premier» ;	سادس <i>sādīs</i> = altıncı «sixième» ; [2]
ثاني <i>sāni</i> = ikinci «deuxième» ;	سابع <i>sābi'</i> = yedinci «septième» ;
ثالث <i>sālīs</i> = üçüncü «troisième»	ثامن <i>sāmin</i> = sekizinci «huitième» ; [3]
رابع <i>rābi</i> = dördüncü «quatrième» ; [1]	تاسع <i>tāsi'</i> = dokuzuncu «neufième» ; [4]
خامس <i>hāmīs</i> = beşinci «cinquième» ;	عاشر <i>'āşir</i> = onuncu «dixième» ; [5]

10 uncu (عاشر) den sonraki Arapça dereceli sayı isimleri şu örnekte olur :

عاشري *hādi 'aşer* = 11 inci ;

عاشري *sāni 'aşer* = 12 nci ; vs.

20 nci, 30 uncu, vs. için *عشرون* 'işr-în *ثلاثين* sel'ās-în vs. denir.

والعشرون *el-hādi ve-l-'işr-în* = 21 inci ;

والعشرون *es-sāni ve-l-'işr-în* = 22 nci ; vs.

أول *evvel* kelimesinin müennesi (اول), *ālā* olur. Ötekilerini teşkil etmek için başı elifle başlamayan Arapça asıl sayı isimlerinin ilk harfinden sonra bir uzun elif *ā* getirilir [6].

[1,2,3,4,5] Müellif bunları vermemiş olup, tarafımızdan ilâve edilmiştir A.U.E.

[6] Ve bundan sonraki — «(e)» ler kaldırılır, vokallerinde de değişiklik olur. A.U.E.

Bunların müennesi (dişileniği) ise böylece teşkil edilen dereceli sayı isimlerinin sonuna «-e» getirilmekle olur. *ثالث sālis*; *ثالث sālis-e* = üçüncü.

Arapça dereceli sayı isimleri, mephas ve fasıllar için, muahedeler, akitler, mukaveleler idari metinler vs. için kullanılır. Bunlar daima Fars nahvi üzere teşkil edilmiş bulunurlar (bak. § 1143).

İHTAR. — *اول evvel* kelimesi Türkçede önce «avant» mânasiyle katmaç ve ilgiç olarak da kullanılır, Eski Osmanlıcada *اولی evvel-ki* kelimesi birinci «premier» mânasında dereceli bir sayı ismi idi, fakat bugün yalnız (önde olan «celui d'avant») mânasındadır.

507. Türkçede Arapçanın kesir isimleri de epeyce kullanılır:

نصف nis(ı)ḥ «moitié».

1/3 e karşılık olan kesirlerden itibaren diğerlerini elde etmek için, dereceli sayı isimlerinin birinci harfinden sonra gelen uzun *ā* vokalleri yerine *ü* (veya *u*) ve ikinci harfinden sonra da yine (kararsız) bir *ü* (veya *u*) getirilir.

ثلث sül (ü) s;

رابع rub (u), vs.

Bu son kelime halk dilinde *urub* suretinde söylenir.

İHTAR. — Farsça sayı isimleri ancak münferit bir kaç ifadede ve tavla oyunundaki zar atışında kullanılır.

BÖLÜM IV.

BAŞKA BİR İSİMDEN TÜREME İSİMLER.

508. Bu bölümde yalnız menşei yine bir isim olan isimlerden bahsedilecektir. Fiilden türeme olanlar ise ileride § 352 ve aşağısında fiil başlığı altında söylenecektir.

İlkin (nispeten pek ehemmiyetli bir mâna değişikliği göstermiyen) küçümsenik [1] «diminutif» lerden sonra da asıl türeme «dérivé» lerden bahsedeceğiz.

I. KÜÇÜMSENİKLER.

چك - cik / *چك-cek* ekleri.
چق - cak (چاق) / *چق - cik*

509. Küçümseniklerin alclâde eki, menşesinde tespih edatı olan *-cak,cek* edatı (işti-kakı hakkında bak. § 918) idi.

Bu ek, ancak pek az miktarda isimlerde bu şekliyle kalmıştır. *بويچك büyü-cek* «assez grand» *بويك büyük* kelimesinin küçümseniği; *اويونچاق oyun-cak* «jouet», *اويون oyun* «jeu»

[1] Bunlarda «azımsanık» manası da vardır. A.U.E.

kelimesinin küçükseniği [1]; طومروچق *tomru-cuq* (*caq*) طومروق *tomruk* «bourgeon» kelimesinin (yine muk. sağ'l'i-*caq* ساغلق *sağ-l'ik* «bonne santé») küçümseniği.

Eski Osmanlıcada şu kelimeler de öyledir :

تيزچك *tiz-cek* «très vite, assez vite» (1426 yılı yazmaları, yaprak, 50) ;

يالنچق *yalın-caq* «tout nu» (yaprak, 126) ;

اصيچق *ısı-caq* (şimdiki صيچاق *si-caq*) ısı veya ısıq kelimesinin küçümseniği «chaud» ;

كوجك *k'emücek* (yaprak, 123) «petit os» ;

اچوجق *açu-caq* «tout ouvert» (aynı yazmalar) ;

چوجوجاق *çocu-caq* «tout petit enfant» (*Cevdet Tarihi* II, 13).

Muk. چقرچق *çukur-caq* «petite cavité» (1426 yılı yazmaları, yaprak 232 7°).

Sıcaq kelimesi de, ılık «tiède» kelimesinin küçümseniği olan *ıl'ıcaq* kelimesine yaklaştırılmalı. Bu ekin uzantılı şekli *cağ-az*, *ceğ-ez* idi :

دوستچاز *dost-cağaz* «cher ami, petit ami» قلبچاز *kalb-cağaz* (Bak. Risâlei Birgevi s. 36, 63, Üsküdar tab'ı, müellifinin yazmasından).

-*caq* eki, daha erkenden şu başka iki şekle çevrilmiş görünüyor ki, bu gün açıkça kendisinden farklı bir haldedirler :

1° -*cik* (Muk. eklerdeki alçak ve yüksek vokallerde kesiklenişli diğer misaller § 156).

2° -*ce* (soldaki boğazlığın düşmesiyle, muk. § 124). Bundan daha ileride (§ 517) bahsedilecektir.

510. -*cik* eki ailemlere eklenir.

MI. : العيك *el-cik* «petite main», *el* «main» kelimesinin küçümseniği.

Bazan küçümsenik mânasından müstakil olarak çok heceli kelimelerde bir şefkat «tendresse hypôcoristique» mânasını alır : [2].

MI. : ياوروجق *yavru-cuq* «cher petit», *yavru* «petit (d'un animal)» nun sevgi küçümseniği [3].

Aynı ekin uzantılı bir şekli olan $\frac{\text{جكز} - \text{ceğiz}}{\text{چغز} - \text{cağız}}$ [4] eki de şefkat gibi bir mâna farkı duyurur.

MI. : العكز *el-ceğiz* [5] «petite main» ;

كيزچغز *kız-cağız* [6] «petite fille».

[1] Bu kelime lehçemizde *tomar-cuq* suretinde söylenir. A.U.E.

[2] Müellif metinde olmayan bu izahların sonradan verdiği raporunda buraya ilâvesi lâzım geldiğini bildiriyor ki, biz de öyle yaptık. A.U.E.

[3] *Anne-ciğ-im* = sevgili annem ; *baba-ciğ-im* sevgili babam vs. A.U.E.

[4, 5, 6] Misallerinde müellifin verdiği *ciğez-ciğaz* okunuşları doğru değildir. Lehçemizde *ceğiz-cağız* suretlerinde yazılıp söylendiği gibi, eski Osmanlıcada olduğu üzere *ceğez-cağaz* da söylenir: *can-cağ-az-ım* A.U.E.

Bazan bu ek, küçümsenik mânasından müstakil olarak çok heceli kelimelerde nezaketli bir acıyış «commisération polie» mânasını alır: [1]

Ml.: آدمجگر *adam-cağ-ız* = zavallı, sevgili adam «le pauvre cher homme». *adam* kelimesinin seviş ve acıyış küçümseniği.

Bu ekler, has isimlere de eklenebilir.

Ml.: عثمانجک *Osman-cık* «Türk tarihçilerinin Osmanlı imparatorluğunu kuran zata verdikleri isim», - *cık* li küçümsenikler müstesna olarak kötüleme «péjoratif» bir mâna alabilir:

شاعرجک *şā'ir-cık*; şair taslağı «rimailleur, petit poète».

511. İsmi sonunda boğazlı *k* (ك), *k* (ق) dan biri varsa düşer.

Ml.: بيك *bebek*, بيبيك *bebe-cık* «petit bébé»;

اوغلاجق *oğlak* اوغلاجق *oğ'l'a-cık* «petit chevreau».

Bununla beraber bazan hem böylesi, hem de boğazlısı kalmış olarak kullanılır.

Ml.: اشك *eşek*, اشكجک *eşe-cık* veya اشكجک *eşek-cık* «ânon».

512. Yukarda geçen ekler alemden başka olan şu kelime kısımlarına da eklenir:

a. bazı sıfatlarda (Fransızcasında sıfattan evel getirilen «tout» bunun tam karşılığı oluyor).

Ml.: اينجه *ince* «fin»: اينجهجک *ince-cık*;

قيصه *kısa* «court»: قيصهجق *kısa-cık*;

كوجيک *küçük* «petit»: كوجوجك *küçü-cük* [2];

اوقاق (تفك) *ufak* (tefek) «petit»: اوقاقجق (تفكجك) *ufa-cık* (tefe-cık);

يوكسك *yüksek* «haut»: يوكسكجك *yükse-cık*;

آلچاق *alçak* «bas»: آلچاقجق *alça-cık*;

يوشاق *yumuşak* «mou»: يوشاقجق *yum(u)şa-cık*.

513. b. bazı zamirlere.

Ml.: بونجگر *bunca-ğız*, شونجگر *şuncağız*, اونجگر *oncağız* [3]; كيمسهجک *kimse-cık*, كينديجک *kendi-ceğ-i*.

[1] Müellif metinde olmayan bu izahların sonradan verdiği raporunda buraya ilâvesi lâzımı geldiğini bildiriyor ki, biz de öyle yaptık A.U.E.

Bu şekillerde *bu, şu, o, kimse, kendi* kelimelerinin aynı mânaları vardır, fakat cümlelerin okşayıcı bir perde ile söylenmiş olduğunu bilirler [1].

514. c bazı katmaçlara.

Ml.: شىمىدى *şimdi*, شىمىدىچىك *şimdi-cik* [2] «à l'instant mème»;
 (بورده) *bur(a)da* «ici», بوراچىقىدا *bura-cık-da* «ici-mème»;
 (شورده) *şurada* «là-bas», شوراچىقىدا *şura-cık-da* «là-bas, mème» [3];
 بۇ قىدر *bu kadar* «tant» بۇ قىدرچىق *bu kadar-cık* (şu kadarlık ve o kadarlık) «si peu».

Yine mk. halk sözü: سىنى نەرىچىگە آصىم *seni nere-ciğ-e* [4] *as-ayım* «où veux-tu que je te pende» (alaylı seviş).

515. d. şu ortaç (feri fiil, participe) şekillerine:

Ml.: سۈدىكىم *sev-di-iyim*, سۈدىچىكىم *sev-dicey-im* [5] «celui (celle) que j'aime» (okşayış tâbiri);

چىكىدىكىم *çek-di-yim*, چىكىدىچىكىم *çek-dicey-im* [6] «celui (celle) que je supporte» (okşayış tâbiri).

[1] Bizce cümleye okşayıcı bir mâna vermekten ziyade, bu *ceğiz* ler eklendikleri kelimelere hususi bir mâna verirler ki (buncağız, şuncağız, oncağız) kelimelerinde bu mâna sevüp okşama (tahbip) mahiyetinde görünüyor. (kimsecik, kimsecikler) de ise (cik) de, (bir tek ve dolayısıyla hiç kimse) mânası vardır. Kimsecik, kimsecikler (ferdi vahid, hiç kimse (ler)) demektir. A.U.E.

[2] *Şimdi-cek*.

[3] Ve (oracıkta). Bunlarda (*cık*) (asıl, tam) mânasını almıştır: Buracıkta, şuracıkta, oracıkta («tam, asıl, bizzat» burada, şurada, orada) demektir. A.U.E.

[4] *Hangi sevgili (hayırlı) yere* demektir. — *ne* nin küçümseniği olan *ne-cik* Rumeli-de bahse konulacak şey için kullanılır. Seninle (neciğine) istersen bahsederim (veya oynarım). A.U.E.

[5 6] (Sevdiceğim, çekdieceğim) kelimelerindeki küçümsenikleri müellif *ciğ-im* - suretlerinde veriyor ki, bu söyleyiş lehçemizde yoktur. A.U.E.

Bu kelimelerde bizce okşayış mânası da yoktur. Bu mâna, (sevdiceğim) de biraz hissedilse bile (çekdieceğim) de hiç görülüyor. Kaldık, buradaki (*cik, cek*) ler yine (asıl, bizzat, tam) mânalarındadır. Sevdiceğim (asıl, bizzat sevdiğim); çekdieceğim (asıl, bizzat) çektiğim vs. Bundan başka bu ek fer'i fiillere katıldığı zaman lehçelerde (hemen, tez) mânasını da verir:

Ml.: Kara vapuruna bindiceğin (hemen binerek) soluğu Edirne'de aldı vs. A.U.E.

516. *az* «peu», *dar* «étroit» kelimelerinin küçümsenik yapıları biraz kaideden dışarıdır, ekten evvel sınık bir vokal alırlar:

آزاجق *az-a(i)cık* [1] (halk dilinde: *acıık*) «un petit peu»;

داراجق *dar-(a)cık* «légèrement étroit, veya très étroit».

برجك *bir-(i)cik* «un seul (unique), *bir* in küçümseniği (mk. s. 30).

Küçümsenik *-ce* eki.

517. Bu ek sıfatlara eklenir, ve cümlelerin mânasına göre (*hemen de, oldukça, biraz* «légèrement, assez, un peu») mahiyetinde azımsanık «diminutif», bazan (pek, çok iyice «fort, très») mahiyetinde çoğumsanık «augmentatif» bir kıymet alır. Çok defa sesin perdesi, bu iki kavramdan hangisinin kastedildiğini göstermeğe yeter [2].

[1] Rumelinde *azacıık* ile birlikte olarak *çoğacıık* da nadiren kullanılır A.U.E.

[2] Bizce mesele sesin perdesinden ziyade vurgunun 1. sıfat ve katmaçlara, 2. Azımsanık ve çoğumsanık mânalarına göre yer değiştirmesindedir.

Azımsanık

(sıfatlarda): *Güzel-ce Hisar, Börklü-ce Mustafa, Ak-ça Koca, hoş-ça bir zaman, yaşlı-ca bir adam, tatlı-ca bir vakit vs.;*

(katmaçlarda): *Hızlı-ca söyle; sert-çe vurdu vs.*

Bunlar da vurgu - *ce* ekindedir.

Çoğumsanık

(sıfatlarda): *Başlı-ca vazifemiz;*

Bunlarda vurgu kelimenin ilk hecesindedir.

(katmaçlarda): *Güzel-ce haşla; iyi-ce düşündüm; uzun-ça söyle-di vs.*

Bunlarda vurgu - *ce* den evvelki hecesindedir.

Bunların dışında ki - *ce* eki:

1. Azımsanık ve çoğumsanık mânalarını havi olmadan alelâde sıfat mânasıyle katmaç rolünde bulunur.

hoş-ça kal, gizli-ce söyle-dim, uzun-ca anlat-dı, vs.

Bunlar da vurgu kelimenin ilk hecesindedir.

2. a. (... e yakışır, bakımından, itibariyle) mânasında:

(Sıfat rolünde): *Nufus-ça zayıf, insan-ca muamele, çocuk-ça hareket; Türk-çe imlâ, ilim-ce üstün vs.*

b. (... e göre) [görelilik, relatif] mânasında:

(Katmaç rolünde): *Ben-ce böyle-dir, insan-ca bak, Türk-çe düş-ün, kahraman-ca dövüş-tü, ahab-ça konuş-alım vs.*

c. Aynı mânada temyiz rolünde bulunur:

O benden yaş-ça büyük bir insandır; bu kitap öteki-sin-den hacim-ce küçük-tür. vs.

Bu sıfat ve isimlere eklenen - *ce* li kelimelerde vurgu yine ekin üst başındaki hecesindedir.

Ml. : كوزله *güzel-ce* «gentil» *güzel* in küçümseniği;

اوزونجه *uzun-ca* «rudement long, plus long, assez long», *uzun* un küçümseniği;

اختيارجه *ihtiyar-ca* «assez vieux» *ihtiyar* in küçümseniği.
-ce eki katmaçlara da eklenebilir.

Ml. : چوڭجه (ور) [1] *çok-ça (ver)* «(donnes en) en grande quantité» *çok* un küçümseniği;

زيادهجه (آلدی) *ziyāde-ce (al-dı)* [2] «(il en a pris) en grand quantité» *ziyāde* nin küçümseniği.

ج - ce ekinin mânası ayrıca چك - cik (§ 510) katılmakla gürleşitirilir.

Ml. : *Yakın-ca* «tout près», باقین *yakın* nın küçümseniği.

Yakın-ca-cık (çok yakınca «encore tout près») *yakın-ca* nın küçümseniği.

ج - ce ekinin daha başka kullanışları vardır ki ileride (§ 917 ve aşağısı) görülecektir.

Sıfatların (ve katmaçların) küçümsenikleri için bir de -cene eki vardır ki, daha evelce Cod. Com. (161) de görülmüştür: *şöyle-cene* [3] buna şimdiki kalk dilinde de raslanır: كوزله *güzel-cene* «gentiment» (*Kahveci Güzeli hikâyesi*); *çabuk-çana* [4] «rapidement» (*Kunos, orta oyuna; s. 9*).

Arap harfli metin چابوقنه *çabuk-çağ-ı-na* [5] suretini veriyor ki, *cana* nın [cağ(ğ) + mülkiyet ekinin müfret gaibi + mefulüa ileyh] den ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu izah makul görünüyor. mk. buna benzer bir teşekkül olan *cesine (ce-si-ñe)* (§ 929).

Şu teklifsiz konuşma ifadesinde aynı teşekküle mülkiyet ekinin müfret mütekellimiyle raslanmaktadır:

آندن سوكراجنه *andan sonra yerine* [6] *an-dan sonra-cığ-ım-a* (Hüseyin Rahmi, *Toraman*) mk. § 911.

[1, 2] (ver, aldı) kelimelerini havi misaller metinde olmayıp, katmaç halini görünürlemek için tarafımızdan ilâve edilmiştir. A.U.E.

[3, 4, 5, 6] *Şöylecene, çabukçana* (müellif bu ikincisini -cene suretinde veriyor), bize *şöyle-ciğ-in-e, çabuk-çağ-un-a* dan bozma kelimelerdir ki *cik, çağ* eklerinin *cek, çağ* çeşidli olabileceği de tabiidir, (Arap harfli metindeki *çabuk-çağ-ın-a* daki gibi). Bu ise, Rumelide bahis ve iddia için kullanılan *ne-ciğ-in-e* oynayalım; seninle on *portakal-cığ-ın-a*

Vurgunun bu rolleri daha evelce vurgu bahsinde söylenenlere ilâve edilince, yazımızda vurgunun hiç olmazsa böyle zaruri yerlerde ayırd edilmek için işareti olmaması ne kadar mahzurlu olduğu bir daha anlaşılır. A.U.E.